

Uddannelse – døtre og svigerdøtre

Nogle overvejelser over social stabilitet

Af Knud Prange

Han kan »takke sin egen ulydighed« for det, »om han det fortryder, når han bliver gammel«. Sådan skrev Århus-købmanden Rasmus Thestrup engang i 1650'erne om sin søn Vilhelm.¹ Da havde sønnen gået 10 år i den latinske skole, men resultatet var kun mådeligt. Derpå blev han sat i dansk skole i et par år, så var han i Norge, siden i Amsterdam, og 21 år gammel kom han til borgmester Jacob Madsen i Christianshavn. Formentlig for at blive uddannet som købmand – det var i hvert fald hvad han blev.

Ordene afspejler ikke blot den gamle købmands ærgrelse over den ulydige søn, de viser også, at Rasmus Thestrup anså uddannelse for at være en såre vigtig ting. At kunne læse og skrive, var en sag af betydning. Der er ikke tvivl om, at det ville have glædet ham oprigtigt, om han havde kunnet ane, at hans tip⁷oldebarn i dag er professor i skolehistorie på Danmarks Lærerhøjskole!

Ti gange elleve børn

Heldigvis havde Rasmus Thestrup mange andre børn – ifølge epitafiet over ham, havde han ti gange elleve børn, dvs. 10 fødsler, heraf en tvillingefødsel. Foruden Vilhelm nåede 5 sønner voksenalder, og de startede tidligt i den danske skole, Oluf således allerede da han var 3½ år gammel. Derpå kom de i latinskolen – selv Niels der ellers skulle gå handelsvejen – og de sidste 4 sønner fortsatte på universitetet, hvor de gennemførte det teologiske studium.

Pigerne blev heller ikke glemt. De kunne jo ikke komme i den lærde skole eller studere på universitetet, men de kom dog i skole i 5-7-års alderen. Her synes de at have lært at læse, skrive og regne i hen ved 6 år, før de så fik undervisning i at sy og kniple eller blev sendt i huset hos slægtninge.

Rasmus Thestrup var selv af bondeæt, men kom som 11-årig i skole, først i Århus, siden i Lübeck. Det blev på mange måder hans skæbne, for mens han var i udlandet, døde både hans forældre og hans 5 søskende. Rasmus forlod landbomiljøet, som to af hans morbrødre havde gjort før ham. De var blevet præster,² men Rasmus valgte at udnytte sine læse- og regnekundskaber som købmand. 17 år gammel tog han borgerskab, giftede sig siden med en købmandsenke og blev selv en fremtrædende og velstående Århusborger. »Tvende ting har jeg af min ungdom op haft stor lyst til og der altid eftertragtet, som har været bøger og ejendom, og det har den gode Gud rigeligt og rundeligt begavet og velsignet mig med.«³ Over 70 ildsteder og våninger havde han ejet, og mere end 500 bøger – og ikke mindst det sidste var usædvanligt for den tid.⁴

Rasmus Thestrup havde altså selv oplevet at uddannelse og læsekyndighed var vejen fra bondestand til borgerstand, og han så at videregående uddannelse førte hans sønner over i præstestanden, ja en sønnesøn blev biskop. Men den sociale mobilitet stoppede ikke der. Et oldebarn blev professor, et andet kammerråd og godsejer, og et tredje afsluttede sin karriere som landsdommer med at blive adlet. I næste generation blev endnu to af efterkommerne adlet, og den ene af dem nåede endda at blive generalprokurør og statsminister, og han lagde grunden til et baroni. Gennem disse ætlinge er det ikke få danske adelige – for eksempel i slægterne v. Scholten, de Falsen, v. Bülow, Lerche og mange andre – der nedstammer fra den gamle Århus-købmand.

Tilfældet er langt fra at være enestående. Udvikling fra bonde/købmand via studier (i reglen teologiske) til adelskab kendes for eksempel i slægterne: Bartholin, Charisius, Liliencron, Griffenfeld, Fuiren, Bering, Moth, Jespersen, Benzon og Lerche (greveslægten).⁵ Det mest overraskende eksempel på social »opstigen« er knyttet til selvejerbondesønnen Niels Jacobsen. Han forlod i slutningen af 1500-tallet slægtsgården i Himmerland, blev slotsskriver og derpå borger – til sidst borgmester – i Randers. Han blev gift med en borgerdatter, hun var »forstandig, ung, munter og rig«, og de grundlagde et dynasti. 5 af deres børnebørn og 6 af oldebørnene blev adlet, og ikke mindre end 21 adelsslægter nedstammer fra dem.⁶ Enevælden gav åbenbart ganske gode muligheder for fremadstræbende folk, der fik en uddannelse.

I alle disse tilfælde er det mændene, deres uddannelse og deres karriere der først og fremmest har interesseret forskningen. Man har fæstnet sig mindre ved, hvem disse mænd giftede sig med, og hvad der blev af deres døtre – medmindre de da blev gift med andre uddannede mænd. Hvis man skal have en mere solid viden om, hvad uddannelsen har betydet for slægternes sociale bevægelighed eller stabilitet, er det nødvendigt at inddrage hele efterslægten, altså også kvindelinjerne. Historikernes (og indtil de seneste år også slægtshistorikernes) koncentration om mandslinjerne, kan let give et falsk billede.

Præst eller købmand?

Vi kan til en begyndelse se lidt på Rasmus Thestrups nærmeste efterslægt.⁷ *Købmandens* eneste voksne datter blev gift med en *købmand*, og den »ulydige« Vilhelm, der ikke passede sin skolegang, blev også *købmand*. De øvrige sønner blev derimod, som nævnt, præster. Den eneste svigerdatter, hvis baggrund vi kender, var datter af en studeret mand.

Af børnebørnene blev alle de 4 præstesønner selv præster, og blandt deres ægtefæller kender vi 2 præstedøtre og en datter af en dr.jur. Den eneste gifte præstedatter ægtede en præst.

Af de børnebørn, der var vokset op i købmandshjem, blev 2 sønner præster, 1 blev købmand, og deres ægtefæller var ligeligt fordelt mellem den gejstlige stand og købmandstanden. Altså *næsten* – men ikke helt – det samme billede. Til gengæld ser vi, at ikke en eneste af de 4 købmandsdøtre ægtede en præst. Tilsammen tegnede de sig for 4 købmænd og en forpagter.

Hvad oldebørnene angår, var der 19 voksne sønner i præstehjemmene. Heraf blev de 14 gejstlige, og de resterende 5 var henholdsvis landsdommer, professor, godsejer og (2) købmænd. Af deres koner var de 5 præstedøtre – ud af 13 kendte.

I købmandshjemmene kender vi erhverv for 8 sønner: 2 var præster, resten borgere, heraf 3 købmænd. Vi har kun oplysninger om et par enkelte af deres ægtefæller.

Ser vi nu på »oldedøtrene« tegner der sig den samme forskel. Af 16 gifte præstedøtre blev de 10 viet til præster, 3 til godsejere (hvoraf den ene var præstesøn), en til en embedsmand, en til en degn (der dog havde studeret – han var baccalaur) og den sidste til en herredsfoged (som var præstesøn).

Der var lidt færre købmandsdøtre blandt oldebørnene, nemlig 14. De 3 blev gift med præster (den ene med en halvfætter af den »gejstlige« linje), 4 med købmænd, 3 med andre borgere (borgmester, farver og »borger«), 3 med embedsmænd (byfoged, tolder, renteskriver) og en med en godsejer.

Tendensen er tydelig. I de hjem hvor faderen er præst, er der stor chance for at sønnerne bliver teologer eller får en anden boglig uddannelse, og at døtrene for flertallets vedkommende bliver gift med præster. Tilsvarende holder børnene fra købmandshjemmene sig hovedsagelig til købmandskab eller anden bynæring. Faderens uddannelse synes altså at have en betydelig indflydelse ikke blot på sønnernes livsbane, men også på døtrenes placering i samfundet.

Dette kunne tilsyneladende styrke den almindelige opfattelse af, at der i visse slægter var en sej og vedholdende tradition for at vælge samme erhverv. Bedst kendt er vel begrebet præsteslægter. Der er da også slægter der har fostret et ganske betydeligt antal præster, og gejstligheden er måske nok den stand der – navnlig i ældre tid – præsterede den højeste grad af selvrekuttering. Når man vurderer de netop fremførte tal, er det dog værd at lægge mærke til, at der i de gejstlige grene hele tiden er både mænd og kvinder, der glider ud af det teologiske miljø, ligesom der i købmandsgrenene er linjer der søger ind i gejstligheden. Endelig må det understreges, at disse to meget forskellige familiegrupper for så vidt er samme familie – de er jo begge efterkommere af Rasmus Thestrup. Derfor kan det være svært at sige om der er tale om en »præsteslægt« eller ej.

Sagen er, at det igen er den traditionelle sprogbrug: slægt = mandslinje, der snyder os. Spørgsmålet er, om begreber som for eksempel præsteslægter kan opretholdes, når man inddrager den kvindelige del af befolkningen?

Var professor H. N. Clausen »gejstlig«?

Omtrent midtvejs i stamrækken mellem Rasmus Thestrup og Vagn Skovgaard-Petersen finder vi teologen, professor H. N. Clausen. Hans forslægt bestod i høj grad af præster og præstedøtre, men hvordan forholder det sig, når man inddrager alle hans forfædre og formødre, og ikke blot fæstner sig ved de mange gejstlige han vitterligt nedstammede fra? Ved gejstlige forfædre skal der i det følgende forstås: forfædre der enten var præster (teologer) eller præstedøtre. Resultatet fremgår af tabel 1.⁸

Tabel 1. H. N. Clausens gejstlige forfædre. Kilde: se note 8.

	Antal kendte gejstlige
Af 2 forældre	2
Af 4 bedsteforældre	3
Af 8 oldeforældre	5
Af 16 tipoldeforældre	6
Af 32 tip ² oldeforældre	7
Af 62 forfædre	23
Af 32 tip ³ oldefædre	5

Antallet af gejstlige virker umiddelbart dominerende, specielt i de første 4 generationer, hvor godt halvdelen af anerne er gejstlige. Når man kommer til 5. generation (tip²oldeforældrene) begynder mønstret imidlertid at ændre sig, her er det kun ca. 1/5 af forfædrene der er gejstlige, og går man tilbage til den foregående generation (hvor man kun har oplysninger om fædrene), synes andelen at falde yderligere. Det vil sige, at selv for en sådan udvalgt »super-gejstlig« gælder det, at følger man forfædrene 5 generationer tilbage i tiden, er det gejstlige slæt under 40 % og det er aftagende, jo længere tilbage i tiden man går.

»Præsteslægter«

Eksemplet viser, at en gejstlig tradition godt kan være »lang« i en slægt, uden at den også er »bred«. Præstesønner giftede sig ofte – men langt fra altid – med præstedøtre, og hver gang sønnerne giftede sig uden for miljøet, kom der ikke-gejstligt blod i efterkommernes årer. Et sådant ægteskab betyder imidlertid også, at der var en præstedatter mindre, der kunne blive gift med en præst. Og hvem kunne præstebørn – og da navnlig døtrene – i det hele taget blive gift med?

Det er næsten banalt at sige, at man bliver gift med en man kender – og man skal nok for tidligere generationers vedkommende tilføje: og ens forældre kender. Men denne banale bemærkning får betydning i det øjeblik ens bekendtskabskreds er indskrænket af sociale eller geografiske årsager. Særlig stor betydning får forholdet, når der findes *både* sociale og geografiske indskrænkninger.

Præstesønnerne kom på grund af uddannelsen ud i verden, for så vidt som de tilbragte nogle studieår i København. Her kunne de træffe borgerskabets eller embedsstandens døtre, men de kunne selvfølgelig også knytte kontakt til studiekammeraters søstre eller døtre af nabopræster.

For præstedøtrene vedkommende har markedet nok været adskilligt snævrere. Hvis ikke nabopræsten havde en nogenlunde jævnaldrende søn, var der ikke mange passende ægteskabsmuligheder i et landsogn. Købstadspræstens datter har givetvis haft lidt lettere ved at gøre et socialt acceptabelt parti.

Sådan kan man i hvert fald forestille sig at forholdene har været til et stykke ned i 1800-årene, men det er som om begreberne: præsteslægter og præstestandens selvrekuttering har

spærret for en nærmere analyse af problemerne. Der foreligger ellers et stort slægtshistorisk materiale som nok kunne kaste nyt lys over sammenhængen mellem på den ene side mændenes uddannelse og geografiske placering og på den anden side de svigerdøtre de fik og den skæbne der blev deres døtre til del.

Som en smagsprøve skal der her gives nogle iagttagelser vedrørende »præsteslægten« Gad. Der er to grunde til at netop denne slægt er valgt. Dels er det en slægt der vitterligt rummer mange præster og mange døtre, der blev gift med præster, dels findes der to udmærkede stamtavler over den.⁹ Dertil kommer, at en stor del af slægten nedstammer fra en søster til H. N. Clausen, dvs. at også de nedstammer fra Rasmus Thestrup.

Stamfaderen, Jørgen Jensen Gad, blev præst i Åstrup og Starup i 1745, og dermed var der grundlagt et præstedynasti. Udviklingen i de første generationer fremgår af tabel 2.

Allerede i første generation er 6 af 14 børn placeret i miljøet, og dette udbygges i næste slægtled til 8 gejstlige ud af 14 – altså helt tydeligt en præsteslægt. Men derefter vender udviklingen: 3. generation har knap 30 % gejstlige, og i de følgende led falder andelen til 24 % og 9 %. Og så er der endda set væk fra de ugifte døtre; medregnes de, ville procenterne falde yderligere.

Tabel 2. Jørgen Jensen Gads efterkommere på mandslinjen (agnaterne) for så vidt de er blevet voksne. Ugifte døtre er ikke medtaget. (Kilde: se note 9 – stamtavlen fra 1970).

	Sønner der blev præster og døtre der blev gift med præster	Ikke-gejstlige sønner og døtre	I alt
1. generation	6	8	14
2. generation	8	6	14
3. generation	9	24	33
4. generation	13	41	54
5. generation	4	42	46
I alt	40	121	161

Det er helt tydeligt at ændringen i slægtens udvikling sker ved overgangen fra 2. til 3. generation og der kan derfor være grund til at se nærmere på hvad der skete med børnene til de 12 mænd, der udgjorde 2. generation – se tabel 3.

Tabellen viser umiddelbart en række forskelle når man sammenligner den gejstlige og den ikke-gejstlige gruppe. De ikke-gejstlige får i alt 20 børn, og i forhold dertil skulle de gejstlige have haft 28 børn, men tallet er 37. Det kunne bestyrke en gammel opfattelse af at præstegårdene var særligt børnerige, men det kan til gengæld ikke støtte ideen om at miljøet skulle være specielt sundt – børnedødeligheden er forholdsvis alt for høj i denne gejstlige gruppe. Det ville være interessant om tilsvarende undersøgelser over andre præstefamilier kunne vise om disse forskelle blot skyldes tilfældigheder.

Der er imidlertid andre – og afgjort meget væsentlige forskelle på de to grupper. I 2. generation blev 7 af de 12 sønner præster (altså godt halvdelen), men for den næste generation var denne livsgerning åbenbart knap så tiltrækkende. I de 7 præstegårde voksede der nemlig 17 sønner op, men af dem blev kun godt en tredjedel, nemlig 6, præster. Deres forankring i miljøet viser sig ved at halvdelen af dem giftede sig med præstedøtre – i modsætning til deres 11 brødre og fætre, hvoraf ikke en eneste giftede sig med en præstedatter, selv om disse drenge jo også var vokset op i en præstegård. Altså en klar sammenhæng mellem valg af uddannelse og valg af ægtefælle.

Tabel 3. Slægten Gads 3. generation opdelt efter faderens erhverv. Tre sønner var gift to gange, og der er derfor ikke overensstemmelse mellem antal sønner og antal ægtefæller. (Kilde: se note 9, stamtavlen fra 1970).

3. generations mænd og kvinder		2. generations mænd:	
I alt		7 præster	5 ikke-præster
Død før voksenalder	13	10	3
Voksne sønner, præster	7	6	1
(heraf gejstlige ægteskaber)	(4)	(3)	(1)
(heraf ikke-gejstlige ægteskaber)	(3)	(3)	(0)
Voksne sønner, ikke-præster	19	11	8
(heraf gejstlige ægteskaber)	(0)	(0)	(0)
(heraf ikke-gejstlige ægteskaber)	(16)	(7)	(9)
(heraf ugift)	(6)	(5)	(1)
Voksne sønner i alt	26	17	9
Voksne døtre gift m. præster	2	1	1
Voksne døtre gift m. ikke-præster	5	1	4
Ugifte	11	8	3
Voksne døtre i alt	18	10	8
Voksne børn i alt	44	27	17

Vender man sig til den ikke-gejstlige gruppe på 5 mænd i 2. generation, ser man at de kun fostrede 1 præst af i alt 9 sønner. Denne præst giftede sig ligeledes med en præstedatter, de 8 andre valgte ægtefæller uden gejstlig baggrund. Det er altså ret tydeligt, at havde et medlem af slægten først valgt et ikke-gejstligt erhverv, så vil denne gren af slægten stort set helt glide ud af det gejstlige miljø. Men selv for den gejstlige del af slægten kan man se, at tilbøjeligheden til at vælge en præstegerning aftager ved overgangen fra 2. til 3. generation.

Kombinationen af disse to forhold vil nødvendigvis medføre, at den procentvis andel af præster i slægten vil falde for hver generation – ganske som det fremgik af tabel 2.

Svigerdøtre og døtre

Kombinerer man nu oplysningerne fra de to stamtavler over Gad-slægten,¹⁰ kan man gå lidt tættere på slægtens kvinder.

Tabel 4. Indgiftede kvinder i slægten Gads tre første generationer (dvs. Jørgen Gads børn, børnebørn og oldebørn). Først i 3. generation optræder der ikke-gejstlige linjer. (Kilde: se note 10).

Kvinden var:	Manden var: præstesøn				ikke præstesøn	
	1. gen.	2. gen.	3. gen.		1.-3. gen.	3. gen.
			på land	i by		
født gejstlig (heraf gift m. præst)	0 (0)	4 (3)	0 (0)	3 (3)	7 (6)	1 (1)
ikke født gejstlig (heraf gift m. præst)	6 (3)	9 (3)	8 (2)	5 (1)	28 (9)	10 (0)
I alt	6	13	8	8	35	11
Antal gifte gejstlige sønner	3	6	2	4	15	1

Tabel 4 viser at det åbenbart kan tage tid for en præsteslægt at slå rod. Ingen af drengene i første generation blev gift med en præstedatter, heller ikke de 3 sønner, der selv blev præster. For anden generation derimod var 4 af 13 ægtefæller hentet fra den gejstlige stand, og 3 af generationens 6 præster blev gift med en præstedatter – en fjerde blev gift med en rektordatter, og det kunne jo være næsten lige så godt.

I 3. generation falder andelen af gejstligt fødte ægtefæller, og det er værd at lægge mærke til at de alle bliver gift med præstesønner fra et bysogn – ikke én blev gift med sønnen af en landsbypræst. Sammenlagt gælder, at kun 1/5 (7 af 35) af svigerdøtrene i de mange Gad-præstegårde var af gejstlig oprindelse. I de ikke-gejstlige grene af slægten, var det kun 1 ud af 11 ægtefæller der havde en gejstlig baggrund, og hendes mand blev selv præst.

Hvor der ikke var teologisk baggrund eller uddannelse, var der altså ingen tilskyndelse til at vælge en præstedatter som ægtefælle. På den anden side var det heller ikke nok at en ung Gad var født i en præstegård; men fik han selv en teologisk uddannelse, så fik han også tit en præstedatter. 6 af de 7 gejstligt fødte svigerdøtre blev selv præstekoner – for pigerne med ikke-gejstlig baggrund drejer det sig om 9 af 28. Der er næppe tvivl om at mændenes uddannelse har spillet en rolle for valget af ægtefælle.

Vi har nu set at en god del af præsterne i Gad-slægten giftede sig uden for deres stand – som så mange andre præster gjorde det. Der er derfor grund til at se nærmere på det spørgsmål der blev strejft ovenfor: hvem blev præstedøtrene så gift med? Tabel 5 er en oversigt over døtrenes skæbne i de tre første generationer af slægten.

Tabel 5. Døtre i slægten Gads tre første generationer (dvs. Jørgen Gads børn, børnebørn og oldebørn). Først i 3. generation optræder der ikke-gejstlige linjer. (Kilde: se note 10).

	døtre af gejstlige				af ikke-gejstlige	
	1. gen.	2. gen.	3. gen.		1.-3. gen.	3. gen.
			på land	i by		
død spæd/ung	4	1	6	1	12	0
ugift	1	3	7	4	15	3
gift m. præst	2	1	0	1	4	1
gift m. andet	5	1	0	1	7	5
I alt	12	6	13	7	38	9

Selv om tallene ikke er store, er der dog nogle forskelle, der springer i øjnene. Det er tidligere nævnt at der var en stor dødelighed i den gejstlige del af slægtens 3. generation, og forholdet synes, hvad døtrene angår, at have været generelt for alle tre generationer. Af i alt 38 præstedøtre døde ikke mindre end 12 før de nåede voksenalder. I de ikke-gejstlige grene af slægten døde ikke en eneste af de 9 døtre som barn.

Ser man nærmere på 3. generations døtre, er der yderligere en markant forskel på dødeligheden i landsbypræstegården – 6 af 13 præstedøtre – og dødeligheden for bygejstligheden – 1 af 7 døtre. Sammenlagt for alle tre generationer vil det sige at 11 af 31, dvs. godt 1/3 af de piger, der blev født i en præstegård på landet døde som spæde eller ganske unge. Er der mon tale om et tilfældigt sammentræf, eller var det alligevel ikke så sundt at bo på landet? Tallene tyder i hvert fald ikke på at der foreligger et arveligt problem – slægtens by-gejstlige og ikke-gejstlige linjer havde en beskeden børnedødelighed, tilsammen 1 af 16 døtre.

Efter at døden havde taget sin part af præstedøtrene, var der i de tre generationer i alt 26 piger tilbage. Kun 4 af dem blev gift med præster – ikke meget hvis man vil karakterisere slægten som en præsteslægt – og 7 fandt ægtefæller fra andre samfundslag. Mest overraskende er dog måske, at de resterende 15 piger alle forblev ugifte, det er næsten 60 %.

Betragter man generationerne hver for sig, bliver tallene meget små, men man får dog en fornemmelse af, at der er en voksende tendens til at døtrene ikke gifter sig. I 1. generation var der 1 ugift af 8 voksne døtre, i 2. generation var der 3 af 5 og i 3. generation hele 11 af 13. Tilmed var begge de to gifte i 3. generation vokset op i en købstad. Man kommer uvilkårligt til at tænke på Gylling-præsten Otto Møller. Han var selv præstesøn, han havde 7 søstre, og ikke én af dem blev gift.¹¹ Af en eller anden grund har det åbenbart ikke været så let for landsbypræsternes døtre at blive gift.

Der synes dog ikke at være tale om et familietræk i slægten Gad eller om noget der var karakteristisk for netop tredje generation. De 2 gifte præstedøtre i denne generation (af 13 voksne piger) kan nemlig sammenstilles med 6 gifte piger (af 9 voksne) i de ikke-gejstlige grene af familiens tredje generation. Lægger man nu dertil den tidligere nævnte store overdødelighed blandt præstedøtre, bliver resultatet, at de gejstlige Gad'er i 3. generation kun fik 2 svigersønner »ud af« 20 døtre, mens de ikke-gejstlige fik 6 ud af 9 døtre. Det var ikke så nemt for en pastor Gad at blive morfar!

Tabel 2 viste at der i slægtens mandslinjer ret hurtigt var en faldende andel af gejstlige. Den foranstående undersøgelse viser tillige at det var et beskedent antal kvinder i den gejstlige del af slægten, der blev gift, og et mindretal af dem der blev gift med præster. Alt taler derfor for at de ikke-gejstlige kvindelinjer og deres efterkommere har været talmæssigt dominerende i forhold til de gejstlige.

Ser man alene på mandslinjerne – sådan som tabel 2 gør – er slægten Gad nok præget af mange gejstlige, især i to generationer der levede omkring år 1800. Efter nogle generationer aftager præget dog, og havde man kunnet inddrage kvindelinjerne, ville det gejstlige islæt efter alt at dømme hurtigt være dalet endnu kraftigere end tabellen viser.

Nogle mulige konklusioner

De analyser, der er fremlagt her, bygger på et særdeles beskedent talmateriale, men de kan måske alligevel tillægges en vis vægt. De er nemlig tilfældigt udvalgt ud fra det kriterium at personerne skulle have en familietilknytning til fødselaren, og de dækker tilsammen et tidsrum der strækker sig over mere end to hundrede år. Dertil kommer, at det ikke er vanskeligt at finde andre eksempler der støtter de tendenser, analyserne antyder.

For bondesønner har læse-, skrive- og regnekyndighed kunnet give en karriere, som eventuelt via skriver- eller fogedstillinger førte til købmændskab og placering som rådmænd eller borgmester i en købstad. Af Odenses 57 rådmænd i 1600-tallet havde i hvert fald 20 været skrivere eller fogeder, og flere af dem var af bondeslægt.¹² Forholdet synes at have været endnu mere udtalt i Ribe i perioden 1550-1660. Af 75 rådmænd kender man herkomsten af de 62 – 27 af dem stammede fra landet.¹³ Miljøet i dette »rådsaristokrati« synes dog ikke at have været særlig stabilt, forstået på den måde at sønnerne fulgte i faderens fodspor. For Odense-rådmændenes vedkommende synes det således at have været en almindelig ærgerrighed at sønnerne skulle studere. Et stort antal af dem gik over i den lærde stand, først og fremmest som præster.¹⁴ Den samme tendens finder vi i Ribe. Her ved vi hvad der blev af 96 voksne rådmandssønner: godt en tredjedel, nemlig 33 blev gejstlige, mens kun 22 fulgte i faderens fodspor som rådmænd. Yderligere 21 blev købmænd eller borgere og 12 blev embedsmænd eller skrivere.¹⁵

Anderledes for deres søstres vedkommende. 115 rådmandsdøtre i Ribe tegner sig for i alt 136 ægtemænd, heraf var 46 rådmænd eller borgmestre, 44 købmænd eller borgere og 36 gejstlige.

Tabel 6 viser forskellen og understreger at der var en større tendens til at døtrene forblev i det fædrene miljø – 66 % i sammenligning med sønnernes 45 %.¹⁵

Tabel 6. Erhvervs- og socialfordeling for sønner og svigersønner i Ribe-rådmandskredsen 1550-1660. (Kilde: se note 15).

	Gejstlige	Rådmænd/borgmestre	Borgere/købmænd	Embedsmænd	Andet
Sønner	34 %	23 %	22 %	13 %	8 %
Svigersønner	26 %	34 %	32 %	5 %	3 %

For mændenes vedkommende har linjen: bonde-købmand-præst bestemt ikke været ualmindelig, men dermed sluttende standscirkulationen ikke. Der har været slægter, hvor det gejstlige præg var særdeles stærkt, måske navnlig i tiden fra slutningen af 1600-tallet og hundrede år frem, men selv i disse præstefamilier kan man vente en betydelig social mobilitet. Der er ikke grund til at tro at den gejstlige stand har været en fast afgrænset gruppe – eller blot en stort set afgrænset gruppe.

Her er det man sikkert med fordel kan inddrage de hidtil alt for oversete kvinder. I perioden som behandles i denne artikel, har de ikke selv kunnet få en videregående uddannelse, og man kan derfor sige at de har været passive, når det gælder uddannelsens betydning for deres sociale placering. Men det betyder ikke nødvendigvis, at der mangler sammenhæng mellem denne placering og uddannelse. Tværtimod tyder meget på at kvindernes baggrund – dvs. den uddannelse og dermed det erhverv deres far havde – har spillet en betydelig rolle for kvindernes egen sociale placering. Man *har* kunnet overskride grænserne mellem de forskellige grupper: købmand, præst osv., men krage har ofte søgt mage. Den præst der selv var præstesøn, har haft lettere ved at blive gift med en præstedatter end den præst der var købmandssøn – for slet ikke at tale om den købmand der var købmandssøn. På den måde kan kvindernes sociale arv have været med til at stabilisere et miljø – i hvert fald for nogle generationer – og måske navnlig for sønnernes vedkommende. Hvad præstedøtrene angår, rejser undersøgelsen unægtelig spørgsmålet om de så at sige er blevet ofre for deres fars uddannelse. Har den virkelig betydet at de fleste af dem er døde som ganske unge eller er gået ugifte i deres grav?

Vagn Skovgaard-Petersen holdt i 1988 en forelæsning på Askov Højskole om »Pædagogik – reformprogram i 1700 tallet«. ¹⁶ Han nævner her, at der i protestantisk teologi er en åbning til social mobilitet; indsats og virke må bestemme plads og rolle i den sociale sammenhæng. Børnenes tilværelse kunne blive en anden end forældrenes – social mobilitet havde nytte-værdi.

Herved understreges den vigtige sammenhæng mellem uddannelseshistorie og studiet af social mobilitet. Eller som Vagn Skovgaard-Petersen skriver: opdragelse er en politisk faktor og et system, der kan bane vej for et nyt samfund. Mit formål med disse sider har været at pege på, at også kvinderne har en plads i dette mønster. Man kan så i vore dage glæde sig over at kvindernes adgang til alle mulige uddannelsesformer understreger betydningen af denne sammenhæng. Nu kan en præstedatter tage sin egen uddannelse, hvad der ikke forhindrer at hun kan følge et gammelt ægteskabsmønster. Som når for eksempel Rasmus Thestrups tip⁸oldebarn, *præstedatteren* Inge Balle, har giftet sig med en *præstesøn*, nemlig den Rasmus Thestrup-ætling, der blev nævnt i indledningen.

Noter

1. Helge Søgaard: *Rasmus Pedersen Thestrups Stambog* (1972), s. 67. Oplysningerne om Rasmus Thestrup og hans familie bygger desuden på Hans Andreas Møller: *Stamtavle over Slægterne Stampe og Thestrup* (1910), T. Rug-holm, F. Aa. Winther og N.-E. Winther: *Aarhus-Winther-Slægten* (1986), Villads Villadsen og Helle Villesen: Hr. Jacob Bunisøns syv børn fra Skivholme præstegård og deres forslægt (vil blive trykt i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1991) og Knud Prange: Christian 4. og Rasmus Thestrup. Konge og købmand – to skæbner set i et genealogisk perspektiv. *Personalhistorisk Tidsskrift* 1989:2, s. 139-56.
2. Note 1, Stambogen, s. 21. Morbroderen, Niels Pedersen Fog, blev stamfar for »præsteslægten« Fog, se bl.a. Paul Nedergaard: *100 danske præsteslægter* (1954, 1984), s. 35f.
3. Note 1, Stambogen, s. 87.
4. Skifterne for Århus by 1678-1701 – altså få år efter Rasmus Thestrups død – opregner bøger i 110 af 406 skifter. Bogbestanden var i gennemsnit på 15 stk. pr. bo, og den største samling var på 150 bøger. (Jens Clausen m.fl. (red.): *Aarhus gennem Tiderne*, bd. 3 (1941), s. 250).
5. De respektive stamtavler i *Danmarks Adels Aarbog*.
6. Carsten Teilman Hald: Oversigt over de adelsdiplomer der er tildelt Niels Jacobsens descendenter eller disses ægtefæller. *Personalhistorisk Tidsskrift* 15. rk., bd. 2, (1967-68), s. 219-25. Jf. Albert Fabritius (udg.): *Borgmester Niels Jacobsen stambog* (1966) og Knud Prange: Silkebroderet socialhistorie. En studie i social mobilitet. *Festskrift til Vagn Dybdahl* (1987) s. 373ff.
7. De to stamtavleværker, der er nævnt i note 1.
8. Gregers Hansen: Professor H. N. Clausens anetavle, *Personalhistorisk Tidsskrift* 1985:1, s. 73-81.
9. Ulf Gad: *Præsteslægten Gad 1930* (1930) og samme: *Præsteslægten Gad 1970*, dupl. (u.å.).
10. Se note 9. Stamtavlen fra 1930 medtager også et led af kvindelinjerne fra og med 3. generation. Tallene i det følgende kan derfor ikke sammenlignes umiddelbart med de tidligere bragte sammentællinger, der udelukkende er baseret på mandslinjerne.
11. *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., artiklen: Otto Møller. Jeg skylder en tak til Erik Nørr, der har gjort mig opmærksom på dette eksempel.
12. Svend Larsen: *Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede I-II* (1965), I s. 60f.
13. Ole Degn: *Rig og fattig i Ribe 1-2* (1981) 1, s. 346.
14. Svend Larsen – se note 12, I s. 240f.
15. Ole Degn – se note 13, 1, s. 379.
16. En forkortet gengivelse findes i: *FU-Nyt, Landssekretariatet*, årg. nr. 3/1988, s. 1-6.